

GENÇLERDE EMPATİ EĞİLİMİ, ANNE-BABA TUTUMLARI VE DİNDARLIK

Veysel UYSAL*

ÖZ

Gençlerde dindarlık, empatik eğilim ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiler bu araştırmanın ana konusudur. Araştırmanın örneklemini oluşturan 468 kişi İstanbul'un çeşitli ilçelerindeki lise öğrencileri ve biri devlet diğeri özel olmak üzere iki üniversitenin öğrencileridir. Çalışmada öğrencilerin kişisel bilgilerini toplamak için geliştirilen Kişisel Bilgi Formu, öğrencilerin empatik eğilimini ölçmek için *Dökmen Empatik Eğilim Ölçeği* (EEÖ), öğrencilerin dindarlıkları ile ilgili veri elde etmek için Milli Eğitim Bakanlığı'nın okulların rehberlik birimlerince kullanılmasını onayladığı *Dini Tutum ve Davranış Ölçme Envanteri* ve öğrencilerin anne-baba tutumlarını ölçmek için de *Leuven Algılanan Ana Babalık Ölçeği* (LAAÖ) kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, faktör analizi ve regresyon analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Sonuçta empatik eğilim ile dindarlık ve anne-baba tutumları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Empati, Dindarlık, Anne-Baba Tutumları

EMPATHIC TENDENCY OF YOUNG PEOPLE, ATTITUDE OF ARENTS AND RELIGIOSITY

ABSTRACT

Empathy became one of the main subjects of psychology after the developments in humanistic psychology. Especially psychologist started to study on the relationship between empathy and religiosity after 1970s. In Turkey, psychological studies on the theme of empathy and religion have increased in recent years. This paper also aims to investigate the relationship between empathic inclination, religiosity and parents attitudes on the case of adolescents. In order to find out mentioned relations *Personal Information Form*, *Dökmen Empathic Inclination Scale*, *Religious Attitudes and Behaviours Inventory*, *Leuven Perceived Parents Attitudes Inventory* were applied to the sample of 468 university students from different parts of Istanbul. The findings show the correlations

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 16/11/2015

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 21/11/2015

between religiosity and empathic inclination and parent's attitudes. The implications of these results and suggestions for future research were discussed.

Key Words: Empathy, Religiosity, Religious Attitudes and Behaviours Inventory

Giriş

İlgili literatür incelendiğinde empati kavramının farklı yazar ve kuramcılar tarafından değişik şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Empatiyle ilgili çalışma yapanların başında C. Rogers gelir. O'nun 1970'lerde sahip olduğu empati anlayışı, günümüzde hemen herkesin üzerinde uzlaştığı bir tanım haline gelmiştir. C. Rogers'a göre empati: "*Bir kişinin kendisini karşısındaki bireyin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o bireyin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi*" sürecidir (Şahin, 2008: 151; Rogers 1975; akt.: Dökmen, 2006: 135).

Empati kuran ve muhatabını anlayan insan, aynı zamanda karşısındaki kişinin ihtiyaçlarının, sıkıntılarının da farkında olur ve ona yardım eder. Empati ile yardım etme davranışı birbiriyle doğrudan ilişkili durumlardır. Empati kurmak, yardım etmeyi beraberinde getirir. Empatiyi sadece insanın insana karşı bir tutumu olarak değerlendirmek eksik bir yaklaşım olur. Kişi aynı zamanda, çevreye ve diğer canlılara karşı da empati duyabilmelidir (Dökmen, 2006: 167-179).

Empatiyi *başkalarının düşüncelerini, bakış açılarını ve duygularını tanımaya ilişkin bilişsel bir yetenek* olarak tarif edenler yanında empatinin "*bir bireyin duygusunun uygun, ancak onun aynısı olması gerekmeyen bir biçimde algılanması*" şeklinde tanımlayanlar da vardır (Barnett, 1990). Bu açıklamalardan bireyin empati kurabilmesi için karşısındaki ile aynı olayı yaşamasının gerekmediği anlaşılmaktadır. Mesela bizim kültürümüzden bir örnek verecek olursak "*Damdan düşenin halinden damdan düşen anlar.*" atasözü empati kurmayı değil, benzer tecrübeleri yaşamış olmayı ifade eder.

Cüceloğlu'na (1991) göre iletişim, iki kişinin ilişkisine dayanan psiko-sosyal bir süreçtir. İnsan, ilişkileri içinde sürekli yeniden tanımlanır ve bu ilişkiler insanın hayat kalitesini belirler. Kişilerarası iletişim, bireyin sosyal uyumu ve huzuru için insan hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Hayatının her döneminde çevresindekilerle farklı şekillerde

iletişim kuran insan, bu iletişim esnasında bazen olumlu ve yapıcı olmakla birlikte bazen de çatışma ve problemler yaşayabilir (Dökmen, 2006: 125-133).

Gün geçtikçe insanlar daha karmaşık ve yoğun bir kişilerarası ilişkiler örüntüsü ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu karmaşıklık, toplumda kişilerarası ilişkilerin bozulmasına, kişilerarası çatışmalara, insanların birbirlerine yabancılaşmasına ve yalnızlık duygusuna kapılmalarına neden olmaktadır.

İletişime geçen bireylerin birbirlerini anlaması sağlıklı iletişimin önemli faktörlerinden birisidir. Empati insanların birbirini anlamasında önemli bir yetenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin, karşısındaki kişinin duygularını anlaması, onun yerine kendini koyabilmesi iletişimde yaşanan aksaklıkları da en aza indirebilir. Günlük yaşamda kişilerarası iletişimin kaçınılmaz olması, empatinin önemini arttırmaktadır (Rehber, 2007: 1). *Empatik yönden gelişmiş* bir kişinin kişilerarası iletişimde başarılı olma ihtimali, *empatik yönü zayıf* olan bir kişinin de kişilerarası iletişimde başarısız olma ihtimali daha fazladır (Pişkin, 1989).

Genelde insanlara karşı olumsuz tutum besleyen, çatışmaya uygun kişilik yapısına sahip kişilerin iletişim çatışmalarına girme eğilimlerinin daha yüksek olduğu, empati kurma düzeylerinin ise daha düşük olabileceği belirtilmektedir (Dökmen, 2004; akt. Rehber & Atıcı, 2009).

Bu araştırma, lise ve üniversitede okuyan ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde olan gençlerin empatik eğilimleri ile ebeveyn tutumlarına ilişkin algıları, bu algılarla dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkileri ve aynı zamanda anne-baba tutumlarının dindarlık üzerindeki etkisini sorgulamaktadır. Başka bir anlatımla *gençlerde (14-26 yaş arası) dindarlık eğilimi, anne baba tutumları ve empati arasındaki ilişkileri ortaya koymak*, hem araştırmanın konusunu, hem de amacını teşkil etmektedir.

Kuramsal ve Kavramsal Arka Plan

Empati: Bir kişinin kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak olaylara onun bakış açısı ile bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir (Rogers, 1975; akt; Dökmen, 2006: 135).

Bu çalışmada empatik eğilim operasyonel olarak iki farklı boyutta tanımlanmıştır:

a) Duygusal-Düşünsel Empati Boyutu: “Genellikle insanlara güvenme, bir yakınımın dardını anlatıp rahatlama ve çok dostu olması”, “ferahlatıcılık, girişkenlik, yakınlarıyla sık sık dertleşme ve çevresinde sevilen biri olma”, “film seyrederken bazen gözlerin yaşarması, insanların film seyrederken bazen ağlamasını tubaf karşılamamak ve filmler mutlu sona ulaşınca rahatlama” gibi özellikleri kapsayan tutum ve davranışlar bütünüdür.

b) Düşünsel-Davranışsal Empati Boyutu: “Genellikle hayatından memnuniyet, keyfinin yerinde olması ve sıklıkla kendini yalnız hissetme”, “düşüncelerini ve duygularını başkalarına kolayca iletme ve insanları bencil olarak görme” gibi duygu ve düşünceleri öne çıkaran empatik eğilimi yansıtır.

Dindarlık: Türkçe sözlüklerde “dinine sıkıca bağlı olma durumu” olarak tanımlanmıştır. Terim olarak dindarlık; “bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini ifade eden bir kavramdır” (Kirman, 2004: 62) şeklinde tanımlanırken, diğer taraftan dinin duygu ve tecrübe boyutuna vurgu yaparak dindarlığı “inançlı ya da herhangi bir dine mensup bireylerin dinî yaşantıları” olarak tanımlayanlar da vardır (Uysal, 2006: 74).

Bir başka yaklaşıma göre dindarlık “insanın, iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimi, yani inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden; inanç, bilgi, tecrübe, ibadet, etki ve duygu gibi boyutları olan bir olgudur.” (Okumuş, 2004: 195).

Psikoloji literatüründe ise dindarlık, “dinî ilkelerin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış halidir” (Köse & Ayten, 2012: 109). Genel olarak “bireysellik” ile çerçevelenen dindarlık, bir kimsenin dindar olduğunun vurgulanması, onun dini içselleştirdiği; dinî emir, tavsiye ve yasaklara bireysel düzlemde uyduğu; dini, gündelik hayatında toplumsal denetleyici olarak kabul ettiği ve kendi yaşayışının bir göstergesi haline getirdiği anlamına gelir (Arslantürk, 2004: 239; Tekin, 2004: 53; Subaşı, 2004: 43; Kurt, 2009: 1-26).

Dinî inanç hem mükemmel bir doğüstü varlığın olduğunun kabulünü ifade eden bilişsel bir eylemi, hem de O’na karşı zorunlu bir saygı duyma ve güveni ifade eder. Böylece o, bilinçdışı dinamizmi bilinçli bir unsurla birleştirdiği kadar, tam olarak duygusal boyutlara da bilişsel bir işlem ve içerik katmaktadır. Dindarlığı din/inanç kavramından bağımsız bir biçimde tanımlamak mümkün görünmemektedir. Genel anlamda

kabul edilebilecek tek ve kapsayıcı bir din tanımı yoktur. Dolayısıyla, tek ve kapsayıcı bir dindarlık tanımı da söz konusu değildir. Çünkü farklı din tanımları farklı dindarlık tanımlarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, din psikolojisi literatüründe de dindarlığın tanımından çok onun tezahür ettiği inanç, ibadet ve bilgi alanlarındaki yansımalarına bakılarak dindarlığı değerlendirmek ve anlamak için çalışılmaktadır.

Bu araştırmada ölçmeyi hedeflediğimiz dindarlık eğilimi bağlamında sorgulanan tutum ve davranışlar *dindarlık* olarak nitelendirilecektir. Bu anlamda burada *dindarlık* kavramı, Dindarlık Ölçeği ile ölçülen dinî tutum ve davranışlara ilişkin tercihler bütününe ifade etmektedir.

Tutum: Bir kişiye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimdir. Tutum, insan davranışını anlama ve anlamlandırmada önemli yere sahip bir kavramdır. Smith'in bu kavramla ilgili ortak kabul gören tanımlaması şöyledir: “*Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir*” (Kağıtçıbaşı, 1983: 29).

Bu tanımdan hareketle kişilere, nesnelere ve olaylara karşı aynı biçimde davranmamıza neden olan “tutum” öğrenilmiş bir eğilimdir. Tutumların duygusal, bilişsel ve davranışsal olmak üzere üç bileşeni vardır. Bir nesne, kişi ya da olayla ilgili duygu, merkezi bileşendir. Bir nesneye ya da olaya atfedilen inançlar tutum kavramının bilişsel bileşenini oluşturur. Duygu ve kanıya uygun olarak hareket etme eğilimi de tutum kavramının davranışsal bileşenidir. Dinî tutum ise kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır. Yani kişinin dine dair bilgi ve inançlarını, dinin bütününden ya da herhangi bir esastan hoşlanması veya hoşlanmaması ve dinle ilgili davranışları, yani lehte ve aleyhteki, bir takım faaliyetleri onun dinî tutumunu oluşturur (Peker, 2008: 146).

Her birey farklıdır ve bu farklılık kişilik yapısında, dindarlıkta, sosyal ilişkilerde ve iletişim biçimlerinde de kendini göstermektedir. İletişimin temel yapı taşlarından biri olan empatinin, ilişkilerin yüzeysel ve ben merkezli yaşandığı çağımızda önemi gittikçe artmaktadır. Bu bağlamda empati sosyal ilişkilerde kolaylaştırıcı yönü ile ortaya çıkmaktadır. Empati kurabilen bir birey diğerleri ile sağlıklı iletişim içine girebilmektedir.

Empati kurulan kişi, duygularının önemsendiğinin ve anlaşılabilirliğinin farkına vardığı zaman karşısındaki kişiye farklı bir bakış açısı ile yaklaşmakta ve bu süreç olumlu bir biçimde devam etmektedir. Düşünce ve duygu alış-verişi olarak tanımlanan iletişim ve ilişkiler ağının düzenlenmesi ve sağlıklı olarak sürdürülmesinde; anlayış ve kabul ifade eden “empatik yaklaşım”ın önemi her geçen gün daha da iyi anlaşılmaktadır (Ersanlı, 1993). Kişilerin karşılıklı olarak birbirlerini anlamaları, dinlemeleri ve kabul etmeleri toplumsal yaşamı düzenleyen en önemli faktörlerden biridir. Empati sadece terapi süreçlerinde değil, günlük yaşamda da önemli bir yetenektir. Empatik anlayış bireyin; sıcak, anlayışlı bir ortam içerisinde kendine özgü yeteneklerini, ilgilerini, arzu ve ihtiyaçlarından oluşan iç dünyasını ve gerçek benliğini tanımasına ve kabul etmesine yardım eder. Bu da bireyin kişilik gelişimine katkıda bulunmaktadır (Kuzgun,1988; akt., Rehber, 2007: 5-6).

“İnsanlar, başkalarının mutluluğunu ve sıkıntısını tıpkı kendi mutlulukları ve sıkıntıları gibi zihinlerinde ve duygularında yaşayabilirler” anlayışına dayanan empati, hayatın her alanındaki ilişkilerinde bireylerin sağlıklı iletişim kurabilmeleri için gerekli ve faydalı bir unsurdur (Ayten, 2010: 79).

Empatinin gelişimine ilişkin olarak yapılan araştırmalarda empatinin bebeklik dönemine dayandığı sonucuna ulaşılmaması; bu yeteneğin doğuştan geldiğini savunan görüşün daha fazla kabul görmesini sağlamıştır. Doğuştan potansiyel anlamda var olan empati yeteneği, yaş ve buna paralel olarak ahlaki gelişim ilerledikçe rasyonel bir özellik kazanır. Bu bağlamda çocuk yaklaşık 10 yaşına geldiğinde, bencil tutumlardan tamamen uzaklaşarak eğitimin de katkısıyla gerçek anlamda diğerkâmlık bilincine sahip olabilir. Çocuğun empati ve diğerkam tutumu kazanmasında; çocukluk yıllarında anne-babanın verdiği sözlü mesajlar, ebeveynin kendi aralarında ve çocuklarıyla ilişkilerinde sergiledikleri empatik tutum ve davranışlar etkilidir (Ayten, 2010: 88-89).

Empati kavramı zaman zaman başka bazı kavramlarla karıştırılmaktadır. “Sempati” ve “özdeşim” kavramları bazen empati yerine kullanılmaktadır. Kökü eski Yunanca olan sempatinin kelime anlamı, “birisiyle birlikte acı çekmek”tir. Bir insana *sempati duymak*, onun sahip olduğu *duygu ve düşüncelerin aynısına sahip olmak* anlamına gelir. Bir kişiye sempati duyuyorsak, onunla beraber seviniriz ve onunla beraber

üzülürüz. Onu anlamamız şart değildir. Yani aslında sempaside bir “yandaşlık” söz konusudur (Dökmen, 2006: 139-140).

Bireyin empati yapabilmesi için öncelikle kendini tanıması, kendi duygularının farkında olması gerekir. Kendi duygularını anlayamayan kişi, kendisini bir başkasının yerine koymayı başaramaz. Kültürde yaygın olarak kullanılan “*Kendi kadrini bilmeyen elin kadrini ne bilir.*” ifadesi bu durumu teyit edicidir. Bunun yanında ben-merkezcilik de empati yapmayı engeller. Empati kurabilmenin ön şartı ben-merkezcilikten uzaklaşmak ve kurtulmaktır. Çünkü ben-merkezci insanlar, başka insanlarla ve nesnelere ilgili gerçekleri fark etme ve diğer insanların rolüne girmede zorluk çekerler (Dökmen, 2006: 141-142).

Bireyin bir takım olaylara, nesnelere ve kişilere karşı aynı biçimde davranmasına neden olan tutum, öğrenilmiş bir eğilimdir. Bu eğilime göre, bir olay karşısında olumlu ya da olumsuz düşünebilir, hissedebilir, duygu ve düşüncelerini davranışına yansıtabilir (Sayın, 2010: 12). İlk çocukluk dönemindeki en önemli öğrenme şekli, taklittir ve çocukla ilk iletişime girenler ebeveynleridir. Çocuk en yakınında olan ve ilk iletişim kurduğu kişileri, yani anne ve babasını taklit eder. Çocuğun empati becerisi geliştirebilmesi konusunda belirleyici olan, anne ve babanın çocuğa olan duygusal yaklaşımıdır. Çocuğun duygusal gelişimi, kazandığı duygular ve tutumlar, ileride başkalarına olan davranışlarının ve tutumlarının belirleyicisidir. Bu bağlamda çocuğun empati becerisi kazanması, anne-babasının empatisi ile doğrudan ilişkilidir. Anne-babanın empatisinin yüksek olması çocuğu olumlu yönde, anne-babadaki empati eksikliği ise olumsuz yönde etkilemektedir.

Çocuğun ihtiyaçlarını karşılayabilen, onun ne düşündüğünü, ne hissettiğini anlayan, çocuğunu dinleyen ve ona verdiği değeri tutum ve davranışlarıyla gösteren anne-baba, empati becerisi olan anne-babadır. Böyle bir aile içi iletişime sahip olan çocuk, anne-babasını rol model olarak görür ve kendisi de empati kurabilen bir birey olarak yetişir. Empati becerisini ailede bizzat kendisi tecrübe ederek öğrenmiş olur (Sayın, 2010: 31).

Ülkemizde üniversite öğrencilerinden oluşan bir örneklem ile yapılan çalışmada *otoriter, demokratik ve ilgisiz anne-baba* tutumlarının bireyin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda *demokratik anne-baba* tutumunun kendini gerçekleştirme

konusunda bireye en uygun ortamı sunan tutum olduğu, *otoriter tutumun* ise bireyin kendini gerçekleştirme olumsuz etkilediği bulgulanmıştır.

Demokratik anne-baba tutumu, çocuğun ve gencin bilişsel, duygusal ve sosyal alanlardaki gelişim sürecine diğer tutumlara göre daha yüksek bir katkı sağlar. *Demokratik* tutumda, anne-baba kontrolü elden bırakmaz, ama koydukları kurallar ve sınırlar açıklayıcıdır. Anne-baba yapıcı eleştirilerle yönlendirmede bulunur. Çocuğun veya gencin bireyselliği ve özgürlüğü kısıtlanmaz. *Otoriter anne-baba tutumunda*, anne-baba kuralları kendi beklentileri çerçevesinde yine kendileri belirler. Çocuğun veya gencin tutum ve davranışları bu kurallara göre değerlendirilir. Anne-babanın kontrol düzeyi oldukça yüksektir. Karar alma mekanizması anne-babadır. Çocuğun veya gencin görüşü alınmaz, sadece kurallara itaat etmesi beklenir. Bu tür tutuma sahip anne-babaların çocuklarıyla ilişkilerinde açıklık boyutu düşüktür. İlişkilerinde birbirine karşı açık davranabilen, duygu ve düşüncelerini ifade eden, birbirini anlamak için, kendini karşıdakinin yerine koyarak empati kuran ailelerin kurduğu iletişim, sağlıklı bir iletişimdir. Böyle aileler, çocuğun veya ergenin ahlaki gelişimini tamamlayabileceği uygun yapıya sahiptir (Kuzgun, 1972: 98-105).

Dindarlık, Empatik Eğilim ve Ebeveyn Tutumları

Genelde bütün dinler, inananların kendileriyle ve diğer insanlarla uyumlu ilişkiler içinde olmasını ister. İslam dini de diğer dinler gibi insanın girdiği ilişkilerde bu uyumu sağlayabilmesi için ona bir takım sorumluluklar yükler ve değerler sunar (Kılıç, 2005: 45). Ahlaki değerleri eyleme dönüştürebilen insanlar kendileriyle ve çevreleriyle uyumlu yaşayabilirler.

Literatürdeki din tanımlarındaki farklılık ve çeşitlilik, dindarlık tanımlarına da aynı şekilde yansımıştır. Bu nedenle din psikolojisi alanındaki çalışmalarda dindarlığın tanımından çok, tezahürüne bakılarak değerlendirmeler yapılmaktadır. Dinin tezahürleri inanç, bilgi, ibadet gibi boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her dinin dindarlık kriterleri ve tanımları da farklıdır. Hatta aynı din mensuplarının din algısına göre dindarlık anlayışları da farklılaşmaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi birçok dindarlık tanımı olmasına rağmen burada zikredilen tanımlamalarda dinin insan hayatına nüfuzu ve

etkisi ön plana çıkmaktadır. Günlük hayatta bireyin dinî inanç ve değerlerini derinden hissetmesi ve davranışa dönüştürmesi ile empatik eğilimin gelişmesi ve empatik beceri kazanma arasında ilişki olduğu aşikâr bir durumdur. Pargament'e göre (2005) modern çağda yaşanan küresel problemlerin ve modern hayat tarzının getirdiği bireysel sıkıntılarla baş etmek için insanların dine yöneldikleri, dinî öğretilerin ve manevi değerlerin insan hayatında etkisi olduğu hususu güçlü bir şekilde yeniden gündeme getirilmektedir.

İslam'ın kutsal kitabında insanlar arası ilişkileri düzenleyen ayetlerde empatiyi içeren mesajlara yer verilir. Mesela “yardımlaşma ve fedakarlık” ile empati arasında sıkı bir ilişki vardır. Her iki tutum da ben-merkezlikten uzaklaşmakla kazanılabilecek hasletlerdir. Birçok ayette başkaları için kendi menfaatlerinden vazgeçen, başkalarının hayrını kendine tercih eden insanlar övülmüştür. “... kendi istekleri ne kadar çok olursa olsun, muhtaçlara, esirlere ve yetimlere yedirirler” (Kuran-ı Kerim, 76: 7-9). Başka insanları kendine tercih edebilmek, kuşkusuz empati kurmanın bir sonucudur. Kuran-ı Kerim’de övülen ve erdem olarak nitelenen diğer bir konu yardımlaşmadır. Tevbe suresi dokuzuncu âyet ve benzeri âyetlerde mü’min erkeklerin ve mü’min kadınların birbirinin yardımcısı olduğu söylenmektedir.

Hz. Peygamberin Medine’ye hicretten sonra yaptığı ilk uygulama da İslam’ın yardımlaşmaya verdiği önemin göstergesidir. Medine’ye hicret sonrası Muhacir ve Ensar’ı birbirine kardeş yapan peygamber, toplumda etkin yardımlaşmayı amaçlamış ve sosyal hayatı bu değer çerçevesinde yeniden düzenlemiştir.

İslam dininin emrettiği ibadetlerin temelinde de empatik tutumu geliştirme amacı olduğu açıkça görülebilir. Başka insanlara yapılan her türlü maddi ve manevi yardım olarak tanımlanabilecek olan sadaka, dinen zengin sayılan kimselerin malının belli bir bölümünü yılda bir fakirlere vermesiyle yerine getirilen zekât ibadeti insana bireysel anlamda bir duyarlılık kazandırmanın yanında, toplumdaki malî dengeyi de sağlamaktadır. Gün boyunca bedenini isteklerinden vazgeçilerek oruç tutulması da yine muhtaçları düşünmek için bir araç ve bencil olmaya karşı bir kalkan vazifesi görür.

Empatiyle bağlantılı dinî kavramlardan bir diğeri de tevazu/alçakgönüllülüktür. Kendisine kibirli davranılmasını istemeyen kişi, karşısındakilere de büyüklük taslamaz. Affedicilik, sabırlı olmak,

zandan kaçınmak ve başkalarının acı ve sıkıntılarına duyarlı olmak da Kuran-ı Kerim’de yer verilen ve bir şekilde empatik düşünce ve davranışın sonucu olarak görülen niteliklerdir.

Kuran-ı Kerim ayetlerinin yanı sıra, hadislerde de empatik duygu, düşünce ve davranış biçimini tavsiye eden ifadeler çokça bulunmaktadır. “*Sizden biriniz, kendisi için istediğini mü’min kardeşi için istemedikçe gerçekten iman etmiş olmaz*” (Buhari, İman: 7). “*Komşusu açken, tok yatan bizden değildir*” (Buhari, Edebü’l-Müfred: 112). Hz. Peygamberin bu ve benzeri sözleri inanan kimsenin empatik bir düşünce ve eylem tarzını benimsemesi gerektiğini öğütlemektedir. Netice itibariyle dinin öğütlerinin ve önerdiği hayat tarzının kişiyi *bencillikten uzaklaştırdığı*, ona *empatik düşünme becerisi kazandırdığı* anlaşılmaktadır. Bu bağlamda da dindar insanların, diğerlerine göre daha yardımsever ve fedakâr davranışlar ortaya koymakla beden ve ruh sağlıklarını güçlendirdiklerini söylemek mümkündür.

Empatik eğilimi yüksek olan insanların dünyadaki kaynakların tüm insanlar arasında adilce dağıtılması görüşünü daha çok benimsedikleri; empati becerisi kazanmamış kişilerin eşlerine şiddet uygulama eğiliminde oldukları ifade edilirken; hırsızlık ve saldırganlık gibi suçları işleyenlerin ise empati duygusundan yoksun olduklarının gözlemlendiği de belirtilmektedir (Aytan, 2010: 118-119). Yapılan birçok araştırmaya göre din, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkilemektedir (Köylü, 2010). Dindar kişiler, diğerlerine göre, daha mutlu ve olumsuz yaşam koşullarıyla başa çıkmada daha başarılıdırlar (Pargament, 1997, 2005: 279-313). Bunun nedenleri, başlarına gelen sıkıntı ve belalar karşısında sabırlı davranışları, kendilerinin yanında başka insanları da düşünmeleri, onlar için fedakârlık yapabilmeleri ve yardıma muhtaç olanlara yardım etmeleri olarak sıralanabilir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, inceleme konusu yapılan temel değişkenler olarak *dindarlık eğilimi, anne-baba tutumları ve empati arasında ilişki* olup olmadığını incelemektir. Ayrıca araştırmada, öğrencilerin empatik eğilim düzeyleri ile dindarlık eğilimlerinde etkili olduğu

düşünülen “*cinsiyet, yaş, anne-baba tutumları ve sosyo-ekonomik durumu*” gibi değişkenler açısından da farklılıklar ele alınacaktır. Bu bağlamda genel durum tespiti ve gruplar arasında karşılaştırmalar yapmak, alanıyla ilgili bilimsel ve nesnel bilgilere ulaşabilmek ve değerlendirmeler yapmak da araştırmanın amaçları arasındadır.

Problem ve Hipotezler

Belirlenen konular ve temel amaçlar doğrultusunda araştırmada cevap aranacak sorular aşağıda yer almaktadır. Araştırmanın ana temasını “*Gençlerde (14-26 yaş arası ergen ve yetişkinler) dindarlık eğilimi, anne-baba tutumları ve empati arasında nasıl bir ilişki vardır?*” sorusu teşkil etmektedir. Bu ana problemin yanında araştırmada şu alt problemler de incelenecektir:

a) Araştırma Soruları

1. Empatik eğilim düzeyi ile dindarlık değişkenleri (genel dindarlık eğilimi) ve anne-baba tutumları (anne-baba duyarlılık, davranışsal denetim ve psikolojik kontrol) arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Cinsiyetlerine göre katılımcıların empatik eğilim, dindarlık düzeyi ve anne-baba tutumlarına ilişkin alt ölçek (duyarlılık, davranışsal denetim ve psikolojik kontrol) puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Öznel gelir algısı bakımından aile gelir durumunu “alt, orta ve üst” sosyo-ekonomik düzey olarak gören katılımcıların “empatik eğilim düzeyleri” ve anne-babanın “*duyarlılık ve psikolojik kontrol*” tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Anne-baba tutumlarını “*otoriter*” ve “*demokratik*” olarak görenlerin “*empatik eğilim düzeyleri, anne-babanın davranışsal kontrol ve duyarlılık tutumları*” arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Gençlerin kendisi ve ebeveynlerine ilişkin öznel dindarlık algıları arsında paralellik var mıdır? Anne ve babadan hangisini daha “dindar” olarak görüyorlar?

b) Araştırma Hipotezleri

1. Ebeveyn tutumlarından “*anne duyarlılık ve baba duyarlılık*” alt boyutlarına ilişkin puanlar diğer boyutlardan daha yüksektir. Başka bir anlatımla ebeveynin duyarlılıkları, *davranışsal denetim*

ve *psikolojik kontrol* tutumlarından daha olumlu karşılanmaktadır.

2. Genel dindarlık eğilimi ile *genel empatik eğilim* arasında pozitif ilişki vardır. Dindarlık düzeyi (puanı) arttıkça empatik eğilim (puanı) de artar.
3. Ebeveyn duyarlılığı ve genel *empatik eğilimi* arasında pozitif ilişki vardır.
4. Baba duyarlılığı ile “*duygusal davranışsal empati*” arasında pozitif ilişki vardır.
5. Dindarlık ile “*Anne psikolojik kontrol*” tutumu arasında pozitif ilişki vardır.
6. Ebeveyn tutumları ile gençlerin hem genel dindarlık eğilimi, hem de empati becerileri arasında pozitif yönde ilişki vardır. Burada özellikle babanın duyarlılık tutum düzeyi anneninkinden daha yüksektir.

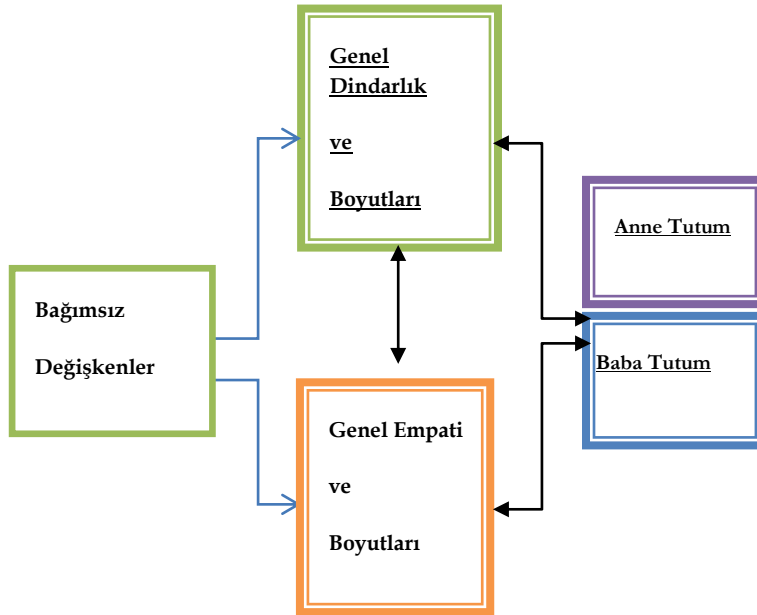
Ön-Kabuller ve Sınırlılıklar

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının ilgili olduğu özellikleri ölçtüğü ve katılımcıların içten cevap verdikleri düşünülmektedir.

1. Araştırma bulguları, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında okuyan öğrencilere ve benzer nitelikteki katılımcılara genellenebilir.
2. Empatik eğilim ve dindarlık eğilimi düzeyleri kullanılan ölçme araçlarının ölçtüğü kapsam ile sınırlıdır.
3. Araştırmaya katılan örneklem sayısı 468 kişi ile sınırlıdır.
4. Araştırmaya katılan örneklem 17-26 yaş ile sınırlıdır.
5. Bu araştırma ankete katılan deneklerin ankette yer alan ölçeklere ve demografik özellikler ile ilgili sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen sonuçlarla sınırlıdır.
6. Araştırma boylamsal değil kesitseldir. Belirli bir zaman aralığında yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın yapıldığı zamanla sınırlıdır.

Araştırma Modeli

Bu çalışma, lise ve üniversite öğrencilerinin empati becerileri, anne baba tutumları ve dindarlık ile ilişkilerini belirlemeye yönelik bir araştırmadır. Bu araştırma rastgele seçilmiş bir örneklem üzerinden tarama ve ilişkisel model olarak kurgulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşim bağlamında araştırmanın modeli şu şekilde oluşturulmuştur:

Çalışma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın örneklem grubunu İstanbul'un çeşitli ilçelerindeki lise ve dengi okulun ayrıca biri devlet, diğeri özel olmak üzere iki üniversitenin öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklem sayısı toplam 468 kişidir. Yaş olarak örneklemin % 45,3'u (212 kişi) 17-19 yaş; % 29,5'i (138 kişi) 14-16 yaş ve % 25,2'si (118 kişi) 19-26 yaş arasında olan öğrencilerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

a) **Kişisel Bilgi Formu:** Araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu ile öğrencilere cinsiyet, anne-babalarının hayatta olup

olmaması, anne-babanın medeni durumu, anne-babanın eğitim düzeyi, anne-babanın öğrenci tarafından algılanan tutumu ve ailenin gelir durumu gibi konularda (bağımsız değişkenlerle ilgili) bilgiler toplamak amacıyla konulmuştur.

b) Empatik Eğilim Ölçeği - 16 (EEÖ): Dökmen tarafından 1988 yılında geliştirilen ölçek; bireylerin günlük hayattaki empati kurma potansiyellerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Likert tipi ölçek 20 maddeden oluşmakta ve her soruya 1'den 5'e kadar puan verilmektedir. Puanlar toplanırken 3, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15. sorular tersinden toplanmaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksek olması, empatik eğilimin yüksek olduğunu, puanın düşük olması da empatik eğilimin düşük olduğunu gösterir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği Dökmen tarafından yapılmıştır. Bu ölçeği kullanarak yapılmış birçok çalışma mevcuttur.

Çalışmada yapılan faktör analizi neticesinde empati ölçeğindeki 20 maddeden 4'ü ölçek dışı bırakılmıştır. Ölçekte kalan 16 maddenin beş boyuta ayrıldığı görülmüştür (KMO, 680, Sig. ,000, Varyans açıklama % 56,612 / Alfa ,650). Bunlar:

- 1: Sosyal Empatik Eğilim (%18,240)/Alfa ,591,
- 2: İletişimsel empatik eğilim (13,537)/Alfa ,645
- 3: Bireysel-özel Empatik eğilim (10,001)/Alfa ,613
- 4: Duygusal Empatik Eğilim (%8,116)/Alfa ,556
- 5: Sosyal ve Paylaşmacı Eğilim (%6,719)/Alfa ,432 boyutlarıdır.

Bu beş faktör üzerinde yapılan faktör analizi sonucunda da *Duygusal-Düşünsel Empati* ve *Duygusal-Davranışsal Empati* olmak üzere iki *Üst Empatik Eğilim* boyutu elde edilmiştir. Analizlerde genel empatik eğilim ve bu iki üst-faktör/boyut bazında çözümlenmeler yapılmıştır.

c) Dindarlık Ölçeği - 20: Araştırmada Milli Eğitim Bakanlığı'nın okulların rehberlik birimlerince kullanılmasını onayladığı "Dinî Tutum ve Davranış Ölçme Envanteri" kullanılmıştır (mebk12.meb.gov.tr). Ölçeğin orijinali 36 maddeden oluşmaktadır. Çalışmada birbirine benzeyen maddeler çıkarılmış ve 25 maddelik bir form kullanılmıştır. Anketteki 25 madde üzerinde yapılan faktör analizi sonucunda 5 madde devre dışı bırakıldı. Geriye kalan 20 maddelik ölçeğin beş boyuta ayrıldığı görülmüş

ancak içerik bakımından benzer oldukları için 4. ve 5. faktör birleştirilmiştir. Bunlar:

- 1: Bireysel İnanç - İbadet Boyutu (%25,101) Alfa ,739,
- 2: Dinî Sorumluluk ve Pro-sosyal Davranış Boyutu (%8,837) Alfa ,662
- 3: Dinî Bilgi - Pratik ve İrade Boyutu (%7,679) Alfa ,658
- 4: Kişisel - Toplumsal Ahlak (Birleşik) Alfa .614 şeklinde ifade edilmiştir.

d) Leuven Algılanan Ana Babalık Ölçeği (LAAÖ): “Leuven Algılanan Ana Babalık Ölçeği”nin (LAAÖ) ergen ve ana baba sürümlerinin Türk kültürüne uyarlanması çalışması Seher A. Sevim tarafından yapılmıştır (Sevim, 2014: 291-300). Uyarlanan ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğinin belirlenmesinde doğrulayıcı faktör analizi, madde toplam katsayısı, iç tutarlılık katsayısı ve ölçüt geçerliliği tekniklerinden yararlanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda her iki sürümün uyum göstergelerinin yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir.

LAAÖ, duyarlık, davranışsal denetim, psikolojik kontrol ve özerklik desteği olarak adlandırılan dört boyuttan ve her boyutta yedi olmak üzere toplam 28 maddeden meydana gelmektedir. Bu dört boyut ayrı ayrı değerlendirilmekte; her madde 1-5 arasında puanlanmaktadır.

Çalışma çerçevesinde yapılan ön uygulamalar neticesinde ölçekteki bazı maddelerin katılımcılar tarafından aynı şekilde anlaşıldığı görülmüş ve ölçek maddeleri 19’ a indirilmiştir. Araştırmada ölçeğin orijinalindeki boyutlar esas alınmıştır. Ancak daha sora 468 kişi üzerinde yapılan faktör analizi sonuçlarına göre 19 sorunun 16 soruya indiği ve üç boyutta toplandığı görülmüştür:

Faktör 1: Anne Duyarlılık (*varyan açıklama % 31,533*) // Alfa,894

Baba Duyarlılık (*varyan açıklama % 33,783*) Alfa ,909

Faktör 2: Anne Davranışsal Denetim (*varyan açıklama %14,345*) Alfa, 836

Baba Davranışsal Denetim (*varyan açıklama % 15,060*) Alfa, 823

Faktör 3: Anne Psikolojik Kontrol (*varyan açıklama % 10,718*) Alfa, 718

Baba Psikolojik Kontrol (*varyan açıklama % 11,865*) Alfa, 653

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Bu araştırmada kullanılan veriler 2014 yılı Mart - Nisan aylarında anket metoduyla toplanmıştır. Verilerin bilgisayar ortamına aktarılması için sosyal bilimlerde kullanılmak üzere hazırlanmış SPSS-20 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Verilerin analizinde değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek ve gruplararası karşılaştırmalar yapmak için iki grup için *bağımsız grup t-testi* (independent samples t-test); ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında *tek yönlü varyans analizi* (Oneway ANOVA) kullanılmıştır. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu ve anlamlılığın güvenilirliğini belirlemek için Scheffe testi uygulanmıştır (Altunışık, 2005: 197). Dindarlığın empatik eğilimler üzerindeki etkisini incelerken olduğu gibi anne-baba tutumlarının dindarlık ve empatik eğilimler üzerindeki etkileri ya da değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşimsel yapıları ortaya koymak için *çoklu regresyon* analizleri kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

A- Demografik Özellikler

Cinsiyet ve gelir durumuna göre frekans dağılımları incelendiğinde katılımcıların bayan ağırlıklı (% 78,4) olup, pek çoğu ailesinin gelir seviyesini orta (% 46,8) ve iyi (% 44,7) olarak belirtmiştir. Genelde ebeveynlerinin (baba % 98,7 ve anne % 100) hayatta ve evli (% 96,2) olduğu, annenin eğitim seviyesi ağırlıklı olarak “ilkokul (% 46,3) ve “orta öğretim altı” düzeyde olduğu görülmektedir. Babasının eğitim durumu ise yaklaşık olarak her eğitim seviyesinde homojen bir dağılım göstermektedir. Babalarının eğitim düzeyi üniversite (% 25) ve lise (% 22,2) seviyesinde olanlar toplam olarak örneklemin % 47,2’ni teşkil etmektedir.

Anne-babalarının çocuklarına karşı tutumlarına ilişkin görüşleri yansıtan bulgulara göz atıldığında, öğrencilerin annelerinin ağırlıklı olarak *koruyucu* (% 51,9), babalarının ise ağırlıklı olarak *demokratik* (% 38,5) bir yapıya sahip olduğu yansımıştır. Bu durum geleneksel Türk aile yapısında annelerin rolü ile ilişkilendirilebilir. Türk toplumunda anneler çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmekte ve onlara karşı daha koruyucu

davranmaktadır. Ayrıca araştırmamızdaki örneklemin eğitim durumu da bu sonuçta etkili olan faktörlerden birisi olarak değerlendirilebilir.

Örneklemdaki annelerin eğitim durumu orta öğretim altında yoğunlaşmış iken, babaların eğitim seviyesinde en yüksek yüzdeye sahip grubu üniversite mezunları oluşturmakta ve babaların eğitim durumu ağırlıklı olarak orta öğretim üstü seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler tarafından babalarının tutumunun daha çok “*demokratik*” olarak değerlendirilmesi; eğitim seviyesinin yükselmesiyle demokratik tutuma sahip olmanın paralel seyrettiği şeklinde de yorumlanabilir.

“*Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusuna verilen cevaplar bağlamında “*öznel dindarlık algısı*” bakımından kendini “*dindar*” (% 54,5) ve “*oldukça dindar*” (% 26,3) olarak görenler örneklemin toplam % 80,8’ini (377 kişi) oluşturmaktadır.

Aynı şekilde annesinin ve babasının dindarlığına ilişkin değerlendirmelere gelince, ebeveyni “*oldukça dindar/dinin gereklerini yerine getiren*” kişi olarak algılama oranı anneler için % 54,5 iken, babalar için % 47,7’dir.

Annesini ve babasını “*çok dindar*” ya da “*dinin bütün gereklerini yerine getiren biri*” olarak görenlerin oranı anne için % 28,4, baba için % 24,4’tür. Bu iki kategorik değerlendirmeler bağlamında annelerin dindarlığı % 82,9’dur. Babalar için bu oran % 71,4’tür. Bu verilere göre katılımcıların annelerini babadan daha dindar olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Bu veriler literatürde yaygın kabul gören ve kadınların erkeklere kıyasla daha dindar olduğunu dile getiren görüşü destekler mahiyettedir.

Ancak yapılan korelasyon analizi sunucunda, “*öznel dindarlık*” düzeyi ile anne ve babanın öznel dindarlığına ilişkin algılar arasında düşük düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre kendi “*öznel dindarlık*” algısı arttıkça, anne ($r=,23$, $p<.01$) ve baba ($r=,25$, $p<.01$) ile ilgili öznel dindarlık algıları da artmaktadır.

B- Dindarlık, Empati ve Ebeveyn Tutumları

Bu alt başlık altında araştırma konusunu teşkil eden tutum ve davranışlara ilişkin genel durum tespiti yapmak ya da profil çıkarmak için yararlanılan betimsel istatistik bulgular sunulmaktadır.

a) Dindarlık

Deskriptif istatistik verilere göre toplam yirmi madden oluşan “Dindarlık Ölçeği” ile ölçülen dinî tutum ve davranışlara verilen cevaplara bakıldığında “*genel dindarlık eğilimini*” ya da *dindarlık düzeyini* yansıtan ortalama puanın (4,38) oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ölçek parametresine (1-5) göre değerlendirildiğinde dindarlık düzeyinin ortalamasının oldukça üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla örneklemin çoğunluğunun dindarlık düzeyi yüksek olan gençlerden oluştuğu söylenebilir.

Genel dindarlık düzeyini yansıtan aritmetik ortalamayı (4,38) esas alarak değerlendirdiğimizde dindarlığın “*inanç-ibadet*” (4,73) ve “*Bireysel-Toplumsal Ahlak*” (4,40) boyutu daha fazla öne çıkmaktadır. Dindarlığın *bireysel inanç-ibadet* boyutu “*Kuran-ı Kerim’e saygılı olmaya özen gösterme, ahiret (Cennet-Cehennem) inancı, ibadet ederken Allah’a yakın olduğunu hissetme, Allah’tan af dileme, faydasına inanarak sık sık dua etme ve Ramazan ayında orucunu tutma*” gibi dinî tutum ve davranış eğilimlerini kapsamaktadır.

Kişisel-toplumsal ahlak boyutu içinde ise “*yalan söylememe, insanları aldatmama, verdiği sözleri tutma, kumar oynamama, insanlara karşı saygısız davranmama*” gibi dinî-ahlakî değerleri yansıtan tutum ve davranışlar yer almaktadır.

İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden oluşan örneklem üzerinden elde edilen bu veriler bazında genel profil olarak dindarlığın hiçbir boyutunda tutum yoğunluğunu yansıtan ortalamaların dördün altına düşmediği görülmüştür. Bu sonuç örneklemimizin oldukça “*dindar*” bir yapıya sahip olduğunu gösterir ki; bunun nedenlerinden biri katılımcıların ağırlıklı olarak İmam-Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşmasıdır. İkinci neden olarak ülkemizde yapılan araştırma sonuçlarına göre ülke genelinde insanların pek çoğunun kendini “*dindar*” olarak tanımlıyor olması söylenebilir. Nitekim Yapıcı’nın (2012) gençlerin dinî hayatı üzerine yaptığı meta-analize dayalı çalışmasında üniversiteli gençler Allah’a % 89.61; Hz. Peygamber’e % 88.83; Kuran-ı Kerim’e % 86.55; melek, cin, şeytan gibi görünmeyen varlıklara % 90.90; Ahirete ise % 85.59 oranında inanmakta dindarlık düzeyi ise % 77.17’dir. Yine Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu’nun (2009) yaptığı çalışmada Türk insanının % 93’ünün Allah’ın kesin olarak var olduğuna inandığı

bulgulanmıştır. Yine aynı araştırmaya göre toplumun % 92'si hayatın Allah'a imanla anlam kazandığını düşünmektedir.

b) Genel Empatik Eğilim ve Üst Boyutları

Genel empatik eğilim düzeyini yansıtan aritmetik ortalama 3,53 olarak bulunmuştur. Ölçek parametresinin ortalaması (2,5) ile karşılaştırıldığında, bu ortalama örneklemin empatik becerileri yüksek geçlerden oluştuğunu göstermektedir. Empatik eğilimin “*Duygusal-düşünsel empati*” boyutu daha düşük (3,16) iken, “*Düşünsel-davranışsal empati*” boyutu (3,75) daha yüksek çıkmıştır.

Bu verilere göre örneklem grubunda empatiyi davranışsal olarak gösterme eğiliminin daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu durum yaşla da ilişkilendirilebilir. Zira örneklemin % 75'i, “19 yaş altı” gençlerden oluşmaktadır. Bu yaş grubundaki ergenler her ne kadar soyut düşünme yetisine sahip olsalar da, somut davranışlarla empatik eğilimlerini gösterebilirler. Örneğin, harçlığı olmayan arkadaşına para veren genç ona yardım etmekle empatik bir davranış sergilemiş olur; ancak aynı empatik eğilimi, arkadaşlarının düşüncelerini anlamada ve düşüncelerinden dolayı ona saygı duymada gösteremeyebilir.

c) Ebeveyn Tutumları ile İlgili Bulgular

Katılımcıların anne-baba tutumlarına ilişkin görüş ve kanaatleri “*anne-babanızın size karşı tutumu nasıl?*” sorusuna verilen cevaplardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yarıdan fazlası (% 51,9 / 243 kişi) annesinin ağırlıklı olarak “koruyucu” tutum sergilediğini, babasının ise ağırlıklı olarak *demokratik* tutum sergilediğini (% 38,5 / 180 kişi) belirtmişlerdir. Babalarda *demokratik* tutum ilk sırada (% 38,5 / 180 kişi), anneler için ikinci sırada (% 29,9 / 140 kişi) gelmektedir. Babalarını tutumunu “*otoriter*” olarak algılayanları oranı (% 20,7) iken, anneler için bu oran (% 14,7) daha düşüktür. Bu kategorik değerlendirmeler dışında ebeveyn tutumlarını ölçmek için kullanılan ölçekler bazında ise tutumlar “*Duyarlılık, Davranışsal Denetim ve Psikolojik Kontrol*” olmak üzere üç boyutta değerlendirilmiştir.

Verilere göre annede “*duyarlılık*” (4,17) babada (3,84) iken, *psikolojik kontrol* annede (3,07) babada (2,93) olduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlara göre; annenin hem *duyarlılık*, hem de *psikolojik kontrol* bakımından ergenler üzerinde babadan daha etkin olduğu söylenebilir.

Ancak *psikolojik kontrol* tutumu bakımından babanın puanının (2,93) daha düşük olması ve annenin puanının daha yüksek (3,04) çıkması, bu hususun gençler tarafından farklı algılandığını göstermektedir. Bu verilere göre öğrencilerin annelerinin kendilerini kontrol edici davranışlarını babalarının aynı boyuttaki tutumundan daha fazla hissettiklerini ve özerk hareket etmelerine engel olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

Cinsiyet farklılaşmasının ebeveyn tutumları üzerindeki etki ve rolünü incelemek için yapılan t-test analizi sonuçlarına göre bayanların *anne duyarlılık* tutum puanı (4,17) ile erkeklerin puanı (4,20) arasında istatistik açıdan manidar bir fark çıkmamıştır. Keza aynı şekilde *baba duyarlılık* tutum bakımından da erkekler (3,72) ile kadınlar (3,87) arasında fark anlamlı bulunmamıştır.

Cinsiyet değişkenine göre genel *dindarlık eğilimi* bakımından kadınların dindarlığı (4,40) ile erkekler (4,31) arasında manidar fark çıkmamıştır ($t_{(2.468)} = -1,898$, $p > ,060$). Bu duruma göre cinsiyet faktörünün dindarlıkta farklılık doğurmadığı, dolayısıyla katılımcıların dinî tutum ve davranışlarında benzerlik olduğunu, geleneksel ortak kültür ve dinî değer yapılarının daha etkin olduğunu belirtmek uygun olur.

Buna karşın genel *empatik eğilim düzeyleri* bakımından kadınlar (3,56) ile erkekler (3,43) arasında farkın bulunması, en azından bu araştırma örnelemi için geçerli olmak üzere, kadınların empati becerilerinin erkeklerden daha yüksek olduğunun empirik bir göstergesidir ($t_{(2.468)} = -2,370$, $p < ,01$).

Yaş faktörünün *genel dindarlık ve empatik eğilimler* üzerindeki etkisi incelendiğinde, en kalabalık yaş grubu olarak ortaya çıkan B grubu (17-19 yaş/212 kişi ve $x = 4,39$) ile sayıca en küçük yaş grubu olan D grubu (23-26 yaş/31 kişi ve $x = 3,62$) arasında birincisi lehine manidar fark gözlenmiştir ($p < ,05$). Bu durum, *yaşça küçük olanların ve/veya ergenlerin daha yoğun dinî tutum ve davranışlar sergilediğini* düşündürmektedir.

Ayrıca 23-26 yaş grubu ilk yetişkinlik dönemi olarak değerlendirildiğinde, bu sonuçlar literatürde yaygın kabul gören görüşü desteklemektedir. Literatürde dine ilgi ve dinî etkinliklere katılımın daha az olduğu, genellikle dinî ilgi ve yönelimin yani dindarlık eğilimlerinin en düşük olduğu dönem olarak ilk yetişkinlik dönemi olarak öne çıkarılmaktadır.

En kalabalık yaş grubu B (17-19 yaş/212 kişi ve $x= 3,49$) ile sayıca daha az olan C grubu (20-22 yaş/87 kişi ve $x= 3,67$) arasında genel empatik beceri farklılaşması, yaşça daha büyük olan grup lehine ve $p<.01$ düzeyde anlamlı bulunmuştur ($t_{(2-468)} = 3,599$, $p=,000$). Bu bulgu çerçevesinde, diğer sosyo-kültürel etkenlere bağlı olarak yaş ilerledikçe empatik becerilerin giderek arttığını ve geliştiğini söylemek mümkündür.

Baba tutumunu “*demokratik*” görenler ile “*otoriter*” bakanlar ve “*ilgisiz*” olarak görenlerin “*dindarlık ve empati eğilimleri*” bakımından aralarında farklılık olup olmadığı da incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre hem *dindarlık*, hem *genel empatik eğilim* ve *üst boyutlar* bazında tutum farklılaşması olduğu tespit edilmiştir.

Bulgulara göre, baba tutumunu “*demokratik*” görenler ile babayı “*otoriter*” ve “*ilgisiz*” görenler arasında “*empati ve dindarlık eğilimleri*” bakımından fark var mı?” sorusuna cevap verme imkanı elde edilmiştir. Bu sorunun cevabı şöyledir: Babanın kendilerine karşı tutumunu “*demokratik*” bakanların *genel dindarlık eğilimi* (4,44) ile baba tutumunu “*otoriter*” bakanların *dindarlık eğilimi* (4,33) arasında $p<.05$ düzeyde anlamlı fark olduğu gözlenmiştir ($t_{(2-217)} = 2,256$, $p<.02$). Benzer durum babasının tutumunu “*ilgisiz*” diye nitelendirenler (4,16) ile baba tutumunu “*demokratik*” bakanlar arasında da söz konusudur ($t_{(2-216)} = 4,322$, $p=,000$).

Bu duruma göre, babalarının kendilerine karşı *demokratik* tutum sergilediğini düşünen gençler arasında *dindarlığın* daha yüksek olduğu, buna karşın babalarını “*otoriter*” ve “*ilgisiz*” bakanlar arasında ise *dindarlık eğiliminin* daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla beraber baba tutumunu “*koruyucu*” olarak algılayanların dindarlık eğilimleri ile baba tutumunu “*demokratik*” diye nitelendirenlerin dindarlık eğilimleri (4,40) arasında manidar bir farklılaşma yoktur. Bunun nedeni muhtemelen “*korucu tutum*” ve “*demokratik tutum*” kavramlarının benzer anlam çağrışımları yapmasına bağlanabilir.

Annenin kendilerine karşı tutumunu “*demokratik*” bakanların (140 kişi) genel dindarlık eğilimi (4,45) ile anneyi “*otoriter*” bakanların (69 kişi) dindarlık eğilimi (4,42) arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Aynı durum empatik eğilim düzeyleri bakımından da söz konusudur. Başka bir ifadeyle gençlerin annenin tutumunu “*demokratik*” veya “*otoriter*” tutum olarak algılamaları, onların *empatik beceri ve eğilimleri* üzerinde manidar farklılaşmaya yol açmamıştır.

Anne tutumunu “*ilgisiz*” diye nitelendirenler (16 kişi) genel dindarlık (4,06), genel empatik eğilim (3,13) ve “duygusal-düşünsel empati” (2,66) düzeyleri ile anne tutumunu “*demokratik*” bulanların aynı konulardaki eğilimleri arasında manidar farklar söz konusudur ($t_{(2-156)} = 4,322, p < ,01$).

Bu duruma göre, annesinin kendisine karşı *demokratik* davrandığını düşünen gençler arasında *dindarlık eğilimi* daha yüksek olduğu halde, annelerini “*otoriter*” ve “*ilgisiz*” bulanlar arasında ise *dindarlık eğiliminin* daha düşük olduğu görülmüştür.

Duygusal empati düzeyi bakımından ise, hem *anneyi “ilgisiz”* olarak görenlerde (2,66), hem de *babayı “ilgisiz”* bulanlarda (2,88) empatik eğilimin daha düşük olması dikkat çekicidir.

Bununla beraber anne tutumunu “*koruyucu*” olarak algılayanların genel dindarlık eğilimi (4,35) ile anneyi “*demokratik*” olarak nitelendirenlerin dindarlık eğilimi (4,45) arasında manidar bir fark bulunmuştur ($t_{(2-156)} = 2,692, p < ,01$). Keza “*demokratik*” anne tutumu diyenler (3,30) ile “*koruyucu*” anne tutumu diyenler (3,14) arasında “*Duygusal-düşünsel empati*” becerisi açısından fark olduğu anlaşılmaktadır ($t_{(2-156)} = 2,160, p < ,05$).

Değişkenler Arasında İlişki ve Etkileşim

Çoklu regresyon modellerinde "Empati Eğilimi" *bağımlı* değişken olarak modele alınırken "dindarlık eğilimi ve dört alt boyutu (*bireysel inanç-ibadet, dinî bilgi-pratik, dinî sorumluk-prososyallik ve Kişisel-Toplumsal Ahlak boyutları*) ile birlikte öznel dindarlık" ve ebeveyn tutumları (*duyarlılık, davranışsal denetim, psikolojik kontrol*) *bağımsız* değişken olarak analize dahil edilmiştir. Ayrıca dindarlık eğiliminin *bağımlı*, ebeveyn tutumlarının ise *bağımsız* değişken olarak kullanıldığı çoklu regresyon analizleri de yapılmıştır. Bütün regresyon modellerinde Stepwise (adım adım regresyon) metodu tercih edilmiştir.

Dindarlık Değişkenleri ile Empatik Eğilimler Arasındaki İlişki

Empati eğilimi, bu çalışma bağlamında tepkisel ve düşünsel düzlemde duygusal içeriği araştıran sorulardan oluşan bir ölçekle incelenmiştir. Ölçek soruları içinde *güven, sevgi, memnuniyet* gibi ilişkileri

sorgulayan sorular *duygusal-düşünsel empati* eğilimini ölçmektedir. *Dert dinleme, girişkenlik* gibi sorular *duygusal-davranışsal* empati eğilimini ölçmektedir. Böylece empati eğilimi açısından *genel empati* ve iki alt boyutu olmak üzere üç ayrı empatik eğilim değişkeni *bağımlı* değişken, dindarlık değişkenleri bağımsız değişken/etken faktör yapılarak incelenmiştir.

Dindarlık eğilimi, dindarlığın bireysel-sosyal etkisini yansıtan sorulara, inanç-ibadet ve bilgi boyutlarına giren dinî tutum ve davranışlara yönelik sorulara verilen cevaplar bağlamında ölçülmüştür. Ayrıca *öznel dindarlığı* ölçen tek bir soru ankete dâhil edilmiştir. Buna göre öznel dindarlıkta kişi algıladığı kendi dindarlık eğilimine puan vermiştir. Dindarlık eğilimi ölçeği ise *genel dindarlık ve alt boyutları* oluşturan sorulara verilen tepkiler çerçevesinde insanlarla ilişkiler, ibadetlere ve iman esaslarına ilişkin bilgiler, ibadete katılma sıklığı gibi tutum ve davranışları belirlemektedir.

Dindarlık değişkenlerinin empati değişkenleri üzerindeki etkilerini görebilmek için gerçekleştirilen çoklu regresyon analizlerinin sonuçları Tablo-1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Empatik Eğilimler ile Dindarlık Arasındaki İlişki			
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	Bağımlı Değişkenler		
	Genel Empati	Düşünsel-Tepkisel Empati	Duygusal-Düşünsel Empati
	Adj.R ² =,091 F ₍₃₋₄₆₄₎ = 6,617, p =,000	Adj.R ² =,067 (F ₍₃₋₄₆₄₎ = 17,790, p =,000)	Adj.R ² =,027 F ₍₃₋₉₆₇₎ = 7,432, p =,001
Genel Dindarlık Eğilimi	(std β =,126)* (t = 1,955, p =,051)	(std β =,163)** (t = 2,667, p =,008)	(std β =,109)* (t = 2,266, p =,024)

Öznel Dindarlık Algısı	(std $\beta=,132$)** (t=2,780, p=,006)	-	(std $\beta=,108$)* (t=2,235, p=,026)
Fak-1: Bireysel İnanç-İbadet Boyutu	-	-	-
Fak-2: Dinî Sorumluluk ve Prososyal Davranış	(std $\beta=,153$)* (t=2,497, p=,013)	(std $\beta=,128$)* (t=2,095, p=,037)	-
Fak-3: Dinî Bilgi-Pratik ve İrade	-	-	-

Tablo 1’de çoklu regresyon analizinde regresyon modeline dahil edilen ve son adımda modelde kalan değişkenlerin açıklayıcılık gücünü temsil eden *standart beta* (β) değerleri ve anlamlılık düzeylerini gösteren (p) değerleri yer almaktadır.

Bu verilere göre dindarlığın *dinî sorumluluk ve pro-sosyal davranış* boyutunun *genel empati* eğilimindeki değişimin % 15,3’ünü açıklayacak güçte olduğunu (*std beta*=,153, $p=,013$), *öznel dindarlık* algısının genel empatik eğilimdeki değişimlerin yaklaşık % 13’ünü (*std beta*=,132, $p=,006$) açıklarken, *genel dindarlık* eğiliminin ise genel empatik eğilimin yaklaşık % 13’ünü ($\beta=,126$)* ($t=1,955$, $p=,051$) açıkladığını söyleyebiliriz.

Empatik eğiliminin “*duygusal-tepkisel empati*” üst boyutu ile *genel dindarlık* eğilimi ve dindarlığın *dinî sorumluluk ve pro-sosyal davranış* boyutu arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde analiz sonuçlarına göre *duygusal-tepkisel empati* boyutundaki değişimlerin yaklaşık % 16’sının ($\beta=,163$)* ($t=1,955$, $p=,008$) *genel dindarlık* eğilimiyle açıklanırken; *dinî sorumluluk ve pro-sosyal*

davranış boyutuyla ise değişimlerin yaklaşık % 13'ünü açıklamak mümkündür ($\beta=,128$)* ($t=2,095$, $p=,037$).

Keza genel dindarlık eğilimi (std $\beta=,109$)*($t=2,266$, $p=,024$) ve *öznel dindarlık* algısının (std $\beta=,108$)*($t=2,266$, $p=,026$) “*duygusal-düşünsel empatik eğilim*”deki değişimlerin yaklaşık % 11’ini açıklayabilecek güçlü etki ve katkı yaptığı gözlenmektedir (std beta=,099 ($p<,05$)).

Bu bulgular Şahin (2008) tarafından yapılan ve ergenlerde *dindarlık ve empati* ilişkisinin incelendiği araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Keza Şahin’in “*dindarlık ve etnokültürel empati*” konusunda üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği diğer bir araştırmanın bulgularını da destekler mahiyettedir. (Şahin, 2008: 151-152; Şahin, 2014: 85-98).

Araştırmamızda toplanan veriler ve analizler sonucu elde edilen bulgular, ülkemiz dışında yapılmış bazı çalışmaların bulgularıyla da paralellik arz etmektedir. Dindarlık ile Tanrı İmajı arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada “Tanrı imajı ile empatik kapasite/beceri” arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Francis ve Robbins, 2006: 67-88; Robbins ve ark. , 2006: 175-195).

Anne-Baba Tutumlarının Dindarlık ve Empatik Eğilimler Arasındaki İlişki

Ebeveyn tutumları denince anne ve baba ile çocukları arasındaki iletişim, terbiye davranışları, disiplin ve serbest bırakma vb konularındaki anlayış ve davranış eğilimleri kast edilir. Bu çalışmada söz konusu tutumlar “*duyarlılık, davranışsal denetim ve psikolojik kontrol*” olmak üzere üç boyut altında toplanmıştır. Keza aynı şekilde empati becerisi de “*genel empatik eğilim,*” *duygusal, düşünsel ve tepkisel eğilimler* olmak üzere üç ayrı boyutta ele alınmıştır.

Değişkenler arası ilişki ve etkileşimi incelemek için kurgulanan çoklu regresyon modellerinde ebeveyn tutumları (*Duyarlılık, Davranış denetimi ve Psikolojik Kontrol*) “*bağımsız*” değişken, dindarlık ve empati ise “*bağımlı*” değişken kabul edilmiştir. Bu ebeveyn tutumlarının “*dindarlık ve empatik eğilimler*” üzerindeki etkisini tasvir ve tahlil etmek amacıyla yapılan Multiple regresyon analizlerinde (stepwise) metodu kullanılmıştır.

Baba tutumlarını ve dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşimi açıklayan faktörlerin regresyon analizi sonuçları Tablo 2’de özetlenmiştir. *Anne ve baba tutumu ile “dindarlık ve empati” değişkenleri arasında nasıl bir ilişki var?* Bu soruya cevap verebilmek ve araştırma hipotezlerini sınamak için

gerçekleştirilen analiz sonuçları Tablo 2 ve 3’de özetlenmiştir. Bu sonuçlara bakarak durum tespiti yapmak ve bir fikir edinmek mümkündür.

Tablo 2: Baba Tutumlarının Genel Dindarlık ve Empatik Eğilimler Arasındaki İlişki				
Bağımlı Değişkenler				
Bağımsız Değişken	DİNDARLIK	Genel Empati	Düşünsel-Tepkisel Empati	Duygusal-Düşünsel Empati
		Adj.R ² =,058 F ₍₁₋₄₆₆₎ = 29,514**	Adj.R ² =,098 F ₍₁₋₄₆₆₎ = 15,957**	Adj.R ² =,050 F ₍₁₋₄₆₆₎ = 25,957**
Duyarlılık	(β= ,244)** (t=5,433, p=,000)	(β=,317)** (t=7,208, p=,006)	(β=,229)** (t=5,073, p=,000)	(β=,231)** (t=5,181, p=,000)
Davranışsal Denetim	-	-	-	-
Psikolojik Kontrol	-	-	-	(β= -,132)* (t= -2,946, p=,003)

Bulgulara göre, *baba duyarlılık* tutumu “*genel dindarlık*” eğiliminin % 24’ünü [Tablo 2: (β= ,244)(t= 5,433, p=,000)], *anne duyarlılık* değişkeni ise yaklaşık % 17’sini açıklamaktadır [Tablo 3: (β=, 171) (t= 3,747, p=,000)]. Bu verilere göre anne ve babanın *duyarlılık* tutumunu yansıtan Std. β değerleri pozitif olduğu için anne ve babanın duyarlılığı arttıkça gençlerin dindarlık eğilimlerinde de artış olduğu anlaşılmaktadır.

Buna karşın anne-babanın “*davranışsal denetim ve psikolojik kontrol*” boyutlarına giren tutumları ile *dindarlık* eğilimi arasında manidar bir ilişki ve etkileşim görülmemiştir.

Baba *psikolojik kontrol* tutumu sadece *duygusal-düşünsel empati* boyutu üzerinde negatif yönde ve açıklayıcı gücü yaklaşık % 13 civarında olan anlamlı bir etki yapmaktadır (Tablo 2: $\beta = -.132$: (t= -2,946, p=,003).

Tablo 3: Anne Tutumlarının Genel Dindarlık ve Empatik Eğilimler Arasındaki İlişki				
Bağımlı Değişkenler				
Bağımsız Değişken	DİNDARLIK	Genel Empati	Düşünsel-Tepkisel Empati	Duygusal-Düşünsel Empati
		Adj.R ² =,027 F ₍₁₋₄₆₆₎ = 14,036**	Adj.R ² =,061 F ₍₁₋₄₆₆₎ = 5,184**	Adj.R ² =,018 F ₍₁₋₄₆₆₎ = 9,538**
Duyarlılık	($\beta = ,171$)** (t=3,747, p=,000)	($\beta = ,215$)** (t=4,768, p=,000)	($\beta = ,142$)** (t=3, 088, p=,002)	($\beta = ,189$)** (t=4,161, p=,000)
Davranışsal Denetim	-	-	-	-
Psikolojik Kontrol	-	$\beta = -.103$ * (t=4,768, p=,022)	-	$\beta = -.105$ * (t= -2,306, p=,022)

Anne psikolojik kontrol tutumu ise hem *genel empatik eğilim* (Tablo 3: $\beta = -.103$, p<.05) ve hem de *Duygusal-Düşünsel Empati* boyutu ($\beta = -.105$, p<.05) üzerinde negatif yönde manidar etkisi görülmektedir (Tablo 3).

Empati eğiliminin alt boyutları incelendiğinde ebeveynin duyarlılığı hem genel *dindarlık*, hem de *empati* değişkenlerinin hepsinde

etkili olduğu görülürken, anne ve babanın *davranışsal denetim* tutumlarının ne *dindarlık* ne de *empatik eğilim* üzerinde etkili olmadığı gözlenmektedir.

Bu sonuçlara göre genel anlamda empati eğilimi ile anne-baba tutumları arasında pozitif bir ilişki bulunduğu; özellikle ebeveyn duyarlılığının gençlerin empatik duygu, düşünce ve davranışlarında etkili olduğu öne çıkmaktadır. Araştırma bulguları, baba *duyarlılık* tutumunun dindarlık ve empatik eğilimler üzerinde anneden daha etkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada, İstanbul ve ilçelerinde okuyan gençler arasından rastgele seçilen yaklaşık 468 kişilik bir örneklemden elde edilen veriler ışığında, katılımcıların öncelikle dinî yönelimleri, kendilerinin ve anne-babanın öznel dindarlığı ve empatik eğilimleri ile anne-baba tutumlarına ilişkin algılar sorgulanmıştır. Araştırmanın amacı dindarlığın empatik beceri/eğilim üzerindeki etkisini ve aralarındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın temel hipotezlerinden biri “dindarlık değişkenleri ile empatik eğilimler arasında manidar bir ilişki vardır ve dindarlık empatiyi olumlu yönde etkiler” şeklinde ifade edilirken; diğer bir temel hipotez olarak ise ebeveyn ve gençler arasında iletişimin göstergesi olan “anne ve baba tutumlarının dindarlık ve empatik eğilimleri olumlu yönde etkilediği” ileri sürülmüştür. Cinsiyet, anne ve babanın tahsil durumu, öznel dindarlığı ve kategorik ebeveyn tutumu gibi katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin incelenen bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri de incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular öncelikle dinî yönelimlerinde farklılıklardan çok benzerliklerin öne çıktığını göstermektedir. *Öznel dindarlık algısı* bakımından kendini “*dindar*” (% 54,5) ve “*oldukça dindar*” (% 26,3) olarak görenlerin toplam % 80,8’ini oluşturduğu; aynı şekilde annesinin ve babasının dindarlığına ilişkin değerlendirmelere göre, ebeveyni “oldukça dindar/dinin gereklerini yerine getiren” kişi olarak algılama oranı anneler için % 54,5 iken, babalar için % 47,lik bir orana ulaştığı; anne ve babayı “*çok dindar*” olarak görenlerin oranı anne için % 28,4 ve baba için % 24,4 civarında olduğu tespit edilmiştir.

Bu verilere göre katılımcıların annelerini babalarından daha dindar olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Bu veriler erkeklere kıyasla kadınların daha dindar olduğu şeklindeki görüşü de destekler mahiyettedir.

Ancak katılımcıların kendi “öznel dindarlık” algıları ile ebeveynin “öznel dindarlığı” arasındaki ilişkileri tespit etmek için yapılan basit korelasyon analizi sunucunda, “öznel dindarlık” düzeyi ile anne ve babanın öznel dindarlığına ilişkin algılar arasında “düşük düzeyde ve pozitif yönde anlamlı” ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre kendi “öznel dindarlık” algısı arttıkça, anne ($r=,23$, $p<.01$) ve baba ($r=,25$, $p<.01$) ile ilgili öznel dindarlık algıları da artmaktadır.

Genel dindarlık durumunu yansıtan aritmetik ortalamasını (4,38) esas alarak değerlendirdiğimizde dindarlığın “İnanç-İbadet” (4,73) ve “Bireysel-Toplumsal Ahlak” (4,40) boyutu daha fazla öne çıktığı, dolayısıyla dindarlığın bireysel inanç-ibadet boyutuna dahil edilen “Kuran-ı Kerim’e saygılı olmaya özen gösterme, Ahiret (Cennet-Cebennem) inancı, ibadet ederken Allah’a yakın olduğunu hissetme, Allah’tan af dileme, faydasına inanarak sık sık dua etme ve Ramazan ayında orucunu tutma” gibi dinî tutum ve davranış eğilimlerinin daha yoğun olduğu ve benimsendiği, buna karşın dindarlığın kişisel-toplumsal ahlak boyutu içinde değerlendirilen “yalan söylememe, insanları aldatmama, verdiği sözleri tutma, kumar oynamama, insanlara karşı saygısız davranmama” yönünde dinî-ahlaki değerleri yansıtan tutum ve davranışların daha az önemsendiği anlaşılmaktadır.

İncelenen genel dindarlık ve dört alt boyutun hepsinde kadınların puanları erkeklerin puanlarından daha yüksek olduğu, bununla beraber genel dindarlık eğilimi bakımından kadınlar (4,40) ile erkekler (4,31) arasında fark olmadığı ancak dindarlığın “inanç ve ibadet” boyutu ($t= -2,218$, $p=,028$) ve “kişisel-toplumsal ahlak” boyutunda kadınlar lehine manidar ($p<.05$) fark olduğu gözlenmiştir ($t= -2,534$, $p=,012$). Bu sonuçlar “cinsiyete göre dindarlıkta farklılaşma olacağını” ileri süren hipotezimizi kısmen doğrulamaktadır.

Yapılan t-test analizi sonuçlarına göre kadınların empatik tutum puanı (3,56) ile erkeklerin puanı (3,43) arasında istatistik açıdan manidar bir fark çıkmıştır ($t_{(2-468)} = -2,370$, $p=,019$).

Genel empatik eğilim düzeyleri bakımından kadınlar ile erkekler arasında kadınlar lehine manidar ($p<.05$) fark bulunması, ayrıca “düşünsel-tepkisel empati” üst boyutunda da iki grup arasında manidar ($p<.01$)

çıkması, en azından bu araştırma örneklemini için geçerli olmak üzere, genç kadınların empati becerilerinin genç erkeklerden daha yüksek olduğunun empirik bir göstergesidir ($t_{(2468)}=-2,370, p=,019$).

Duygusal-düşünsel empatik eğilim ve genel dindarlık eğilimi bakımından kadınlar ile erkeklerin birbirine yakın olup aralarında anlamlı fark bulunmaması, cinsiyet faktörünün iki cinsin empatik beceri ve algılarının benzer olduğunu düşündürmektedir.

Değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşim durumunu belirlemek için yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları, genel “*dindarlık*” eğilimin hem genel *empatik eğilim*, hem *düşünsel-tepkisel empati* ve hem de *duygusal-düşünsel empati* üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Bu bulgulara göre dindarlığın empati becerisi üzerinde *pozitif* yönde *güçlü ve manidar* etkiye sahip olduğunu ve dindarlık düzeyi arttıkça empatik becerilerde de artış olacağını belirtmek uygun olur.

Araştırma bulguları incelendiğinde empatik eğilimler ve dindarlık değişkenleri arasında pozitif yönlü zayıf açıklayıcılık gücüne sahip ilişkiler vardır.

Ebeveyn tutumları ile empatik eğilimler arasında genelde *pozitif yönlü ve zayıf* açıklayıcılık gücüne sahip ilişkiler bulunmuştur.

Bu bulgular çoklu regresyon analizleriyle desteklenmiştir. Dindarlık eğilimi ve ebeveyn tutumları arasında da anne-baba *duyarlık tutumu* en etkili faktör iken; anne ve babanın *psikolojik kontrol* tutumu negatif yönde daha düşük ve anlamlı bir ilişki içinde olup, duygusal-düşünsel empati üzerinde etkisi bulunan ikinci faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Elde edilen bulgulara göre örneklem grubu 19 yaş ve altı gruptan oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu orta ve iyi gelir grubundadır, aileleri evlidir ve kendilerini dindar olarak tanımlamaktadır.

Empati ve dindarlık teorileri üzerine yapılan çalışmaların büyük bölümünde empati ile dindarlık arasında pozitif ilişki bulunduğu görülür. Bu anlamda çalışmanın da ilgili literatürle uyum içinde olduğu söylenebilir.

Ancak bizim öngörümüz araştırmada empati ile dindarlık arasındaki pozitif ilişkinin daha güçlü olması yönündeydi. Söz konusu ilişkinin elde ettiğimiz verilere göre zayıf olması empatinin içselleştirilmesi ile ilgili problem olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni örneklemin yaş grubu olarak benmerkezci anlayışa sahip olunan ergenlik dönemine tekabül etmesi olabilir. İkinci bir neden ise, dindarlığın örneklem grubu tarafından daha çok inanç ve ibadet ekseninde anlaşılmasıdır. Bu bağlamda ileride dindarlık-empati ilişkisi konusunda çalışma yapacak olanların bu hususu göz önünde bulundurmaları daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Karaca, A., Açıkgöz, F. & Akkuş, D. (2013). “Eğitim ile Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Geliştirilebilir mi?” *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, ss. 118-122.
- Ağırman, Cemal (2006). “İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak “Empati” ve Hadislerde “Empati” Örnekleri”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10: 2, ss. 23-53.
- Ayten, Ali (2010). *Empati ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Barnett, M. A. (1990). “Empathy and Related Responses in Children”, N. Eisenberg ve J. Strayer (Eds.), *Empathy and its Development* (pp. 146-163). Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Bee, H. & BOYD, D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, Çev. O. Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Canan, İbrahim (1992). *Kütüb-i Sitte*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cüceloğlu, Doğan (2009). *İnsan ve Davranış*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*,
http://research.sabanciuniv.edu/14014/1/Rapor_Dindarl%C4%B1k.pdf
- Çetin, Ü. F. (2010). “Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık Empati İlişkisi (Isparta Örneği)”, S. D. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Dökmen, Ü. (2006). *İletişim Çatışmaları ve Empati: Sanatta ve Günlük Yaşamda*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Francis L. & Robbins M., (2006). God Images and Empathy: A “Study Among a Group of Secondary School Pupils in England, *God Images and Religious Imagination*, Edited by P. Hegy Lewiston, ss. 67-88, Edwin Mellen Press, Lampeter.
- Hortaçsu, N. (2003). *Çocuklukta İlişkiler: Ana Baba, Kardeş ve Arkadaşlar*, İstanbul: İmge Kitabevi.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2008). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikoloji'ye Giriş*, İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Kültürel Psikoloji: Benlik, İnsan ve Aile Gelişimi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, R. (2005). *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak*, Ankara: TDV Yayınları.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Köse, A. & Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları,
- Köylü. M. (2010), “Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, ss. 5-36.
- Okumuş, E. (2004). “Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık”, *İslamiyat Dergisi*, C: 5, S: 4, ss. 193-205.
- Özcan, Z. (2007). *Empati Dini-İnanç İlişkisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Pargament, Kenneth, I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York, Guilford.
- Pargament, Kenneth, I. (2005). “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme” Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, Ç. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 279-313.
- Rehber, E (2007), İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Rehber, E. & Atıcı, M. (2009), “İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi”, Ç. Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 323-342.
- Robbins, M., Francis L. & Kerr L., (2006). “God Images and Empathy Among a Group of Secondary School Pupils in South Africa”, *Religion and Theology*, 13, 2, ss.175-194.

- Rogers, C, R, (1983), “Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluř Őekliidir”, ev.: Füsun Akkoyun, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 103-124.
- Sayın, K. B. (2010). *İlkretim Birinci Kademe ęrencilerinin Empati Becerileri ile Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim, S. A. (2014). “Leuven Algılanan Ana Babalık leęi”, *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 4, ss. 291-300
www.dusunenadamdergisi.org/tr/MakaleDetay.aspx?MkID=1025
- şahin, A. (2008). “Ergenlerde Dindarlık ve Empati”, *Marife*, 8, 1, s.149-166.
- şahin, A. (2014). *Birlikte Yaşamanın Kodları: Dindarlık ve Etnokltrel Empati*, Konya.
- Uysal, V. (2006). *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul, DEM Yayınları.
- Yapıcı, A. (2012), “Modernleřme-Sekülerleřme Sürecinde Türk Gençlięinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 1-40.